

Şeyh Rıza Talabanî

ve

Sultan Abdülhamid'e Yazdığı Kasideleri¹

Ayhan Geverî

Geniş bir coğrafyanın derinlerine kök salan Kürt edebiyatı, Kürtlerin ortak tarihinin aktığı en önemli mecra olup, aynı zamanda Kürtlerin toplumsal hafızalarındaki en büyük alana da işaret eder. Son birkaç yüzyılın sosyo-politik koşulları içinde, parçalanmış bir coğrafyada aynı söylemi dile ve şiire yansıtan Kürt edebiyatının temsilcileri, kendilerinden önceki edip ve şairlerin birikimlerini günümüze kadar taşırken bir taraftan da Kürt şiirinde yeni tarzlar meydana getirmişlerdir.

Kürt şiirinin geniş dairesi içinde, kendi sesini şiirlerinde baskın bir şekilde duyuran şairlerin başında Şeyh Rıza Talabanî gelmektedir. Türkiye ve Kuzey Kürdistan'da kendisi ve şiiri ile ilgili neredeyse hiçbir çalışmanın yapılmadığı Talabanî, Kürt hiciv ve övgü şiirinin temel taşlarındandır. Bu bağlamda Kürt edebiyat ve şiirinde toplumsal eleştirinin ana metinlerinden sayılan Şeyh Rıza Talabanî'nin şiirinin incelenmesi sadece edebiyat ve şiir araştırmacılarının önünü aydınlatmaz, aynı zamanda Kürt tarihinin de daha iyi anlaşılmasına imkân sağlar.

Kadirî tarikatının şeyhi ve Talabanî Emirliği'nin Beyi Abdurrahman Bey'in oğlu olan Şeyh Rıza Talabanî (Kürtçesi: Şêx Riza Telebanî), 1842 yılında Kerkük'ün

¹ Bu çalışma daha önce *Nûbihar* dergisinde Kürtçe olarak yayımlanmış olup, tekrar gözden geçirilerek genişletilmiştir. bak: Geverî, Ayhan (2008). "Şêx Riza Telebanî û Siltan 'Evdilhemîd". *Nûbihar*: sayı: 106, s. 19 - 23.

Çemçemal kasabasına bağlı Çirîxê köyünde doğmuştur. Eğitiminin ilk evresini babasının yanında tamamlayan Şeyh Rıza, bölgenin birçok medresesinde eğitim almıştır. Kürtçe ve Arapça dışında Türkçe ve Farsçayı da çok iyi bilen Şeyh Rıza bu dört dille şiirler yazmıştır.

Şair, yirmi beş yaşında İstanbul'a gelerek burada iki yıl kalır ve o dönemin birçok Osmanlı aydını ve şairi ile dostluk kurar. Bu bağlamda kendisiyle ilgili yapılan ilmî çalışmalarda özellikle Namık Kemal ile dostluğu üzerinde durulur. Irak eski bakanlarından M. Emin Zeki Bey *Kürt ve Kürdistan Tarihi'*nde Şeyh Rıza ile Namık Kemal'in dostluğunu şu cümlelerle anlatır: "Meşhur Türk şair ve edebiyatçısı Namık Kemal Bey ile bir araya gelir, Namık Kemal bu esnada onun müthiş zekâsını ve olağanüstü edebî yeteneğini çok beğenir" (Zeki Bey 2010: 316).

Daha sonra İstanbul'dan Kerkük'e dönen şairin bir daha İstanbul'a dönmediği tahmin edilmektedir. 1901 yılında Bağdat'a giden şair 13 Ocak 1910 yılında burada vefat etmiş ve Şeyh Abdulkadir Geylanî'nin mezarının yanına defnedilmiştir (Talebanî 2001: 14; Temo 2007: 1462; Zeki Bey 2010: 316).

Şeyh Rıza Talabanî gerek Kürtçe'nin Soranî lehçesiyle gerekse Türkçe ve Farsça yazdığı kasideleri ile tanınmış olsa da, onu kaside yazan diğer Kürt şairlerden ayıran en önemli özelliği hiciv ve toplumsal eleştiride kullandığı üsluptur. Mübalağa ustası olarak hem övgüde hem de yergide Nef'î gibi isimleri andırdığından, şair hakkında Mentaşvili *Dünden Bugüne Kürtler* isimli eserinde şunları yazar:

Şeyh Rıza, hiciv şiirinin kurucusu olarak Kürt edebiyatında özel bir yer işgal eder. Şiirlerinde ve parodilerinde yalnızca kendisini yoksul düşmesine neden olan akrabalarını değil, hep kendi cebini düşünen Osmanlı Hükümeti'nin temsilcisi paşaları, memurları, mutasarrıfları, Müslüman din adamlarının ikiyüzlülüğünü yerer.

Telebanî'nin isabetli taşlamaları, paradoksları, birer vecize olmuş, atasözü ve deyim haline gelmiştir (Temo 2007: 1463).

Şeyh Rıza'nın çağdaşı ve kendisi gibi dönemin önemli şairlerinden olan Şeyh Qadirê Koyî (1815-1897) de *Dîwan'*ında diğer önemli Kürt şairleriyle beraber Şeyh Rıza'yı "Kürt belağatinin şehsüvarı" olarak anar:

Salîm û Meşwî, Şêx Reza û Xeste

Şa'îr in her çuwarî berceste (Koyî 2004: 128).²

Kuşkusuz Şeyh Rıza hicivlerini çok farklı düzlemlerde söylemiş olsa da, edebî estetik ile yazdıkları üzerinde önemle durulmaktadır. Bununla beraber Şeyh Rıza kaba alaycılığın öne çıktığı hiciv örnekleri de vermiştir. Şairin özellikle irticalen söylediği hicivleri günlük dildeki mizahı besleyen önemli kaynaklardan biri olmuştur. Şairin irticalen şiir söyleme yeteneğini önemle vurgulayan Mehmet Bayrak *Kürdoloji Belgeleri II* isimli eserinde Şeyh Rıza Talabanî hakkında şunları söyler:

Talabani, tuhaf bir şahsiyet, tuhaf olmakla beraber bir agnostiktir³. Yalnızca Kürtçe değil, Farsça ve Türkçe'de irticalen şiir söyleme kaabiliyetine sahipti. Kısa hicivlerin kendine has bir tadı ve cazibesi vardır. Genellikle derin bilgisini sergiler, bazen öğreticidir; fakat zaman zaman kabalığa ve alaycılığa kayar. Ancak, hâlâ Iraklı Kürt şairlerinin en iyi bilinenlerindedir (2004: 188).

Şeyh Rıza'nın *Dîwan'*ı Bağdat'ta (1935, 1945, 1946), 'Hayatı Eserleri ve Sanatı' ile birlikte iki ayrı baskı olarak Erbil'de (2001, 2003) yayımlanmış ve son olarak da Stockholm'de transkripsiyonlu metniyle birlikte (2004) basılmıştır.

² "Salim, Meşvî, Şeyh Rıza ve Haste / Her dördü de seçkin şairlerdir".

³ Mehmet Bayrak, Şeyh Rıza'nın "agnostik"liğine ilişkin bir açıklama getirmez. Şairin şiirlerinde bu düşünceyi destekleyecek bir ifade olmadığına göre Mehmet Bayrak'ın bu iddiası izaha muhtaçtır.

Şeyh Rıza Talabanî'nin Sultan II. Abdülhamid İçin Yazdığı Kasideler

Şeyh Rıza'nın Sultan Abdülhamid için yazdığı kasideler, şairin İstanbul'a gelmeden önce yazdığı şiirleridir ve bunlar genellikle Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Şeyh Rıza, Sultan Abdülhamid'i 'Allah'tan korkan', 'din-perver' gibi vasıflarla tanıdığı için onu bu özelliklerinden hareketle över. Mukerrem Talebanî, Şeyh Rıza'nın hayatı ve eserleri üzerine yazdığı eseri *Şêx Rizayê Talebanî* de, Sultan Abdülhamid'in özellikle tarikat ve tekke gibi kurumları desteklemiş olması, şeyh ve dervişlere kol kanat germiş olmasından ötürü şair tarafından övüldüğünü ifade eder (Talebanî 2001: 307). Aynı zamanda Şeyh Rıza Talabanî'nin ailesinin Kadirî tarikatının bölgedeki en büyük ailesi olması hasebiyle, Sultan Abdülhamid'in bu bağlamdaki devlet-tarikat ilişkisindeki dengeyi iyi sağlamış olma maksadını da gözden uzak tutmamak gerekir.

Osmanlı'nın payitahtı İstanbul'u ve aydınlarını daha görmemiş olan Şeyh Rıza, Sultan Abdülhamid'e 'uzaktan' ve büyük bir hayranlıkla şu şekilde kaside yazar:

Serîr-i saltanat-ı mülkü'l-yemn 'alî Osman'dır
Hilâfet-i hânedân-ı perverde 'Abdulhamîd Hân'dır
Vekîl-i "Fahr-ı 'Alem" zübde-i zürriyyet-i Âdem
Emîrû'l-Mü'minîn, zıll-i Hüdâ, mahbûb-ı Yezdân'dır
Elinde kâse şems ü kamer dergâhına karşı
Bükülmez sanki gerdun bir gedâ-i kâse-gerdândır
Basub nâf-zemîne 'arşa çıkmış taht-ı iclâli
Degil bâd üzre devrân eyleyan taht-ı Süleyman'dır
Bulunmaz gülşen-i 'asrında gamdan dîde-giryân
Nesîm-i ref'etinden gül gibi bülbül de handândır

O günden kim işitmiş sayt-ı 'adlun çarh-ı dîn-perver
Benimle etdiği cevr u cefâlardan peşimândır
Yaka kurtarmak ister pençe-i kanun-ı 'adlinden
Anunçun gah yer altında gah ebr içre pinhândır
Yine çıkmaz o şâhun 'ahde-i medh ü senasından
Rıza ger fî'l-mesel fenn-i suhân-dânîde hasan'dır (307-310).

...

Tâc u tahtın tâ ebed mahfuz-ı "Allahu's-sâmed"
"Âyete'l-Kürsî" meded, "Înna Fetehnâ" rehberün
Rîze senün âsitânın dürr-ü tâcü'l-mülük
"Kurratü'l-'ayn-ı salâtîn hâk-i pâ-y-ı enverin
Bir cihân-i küffara karşı gamze-i hûbân gibi
Saf çeküp âmâde-i heycâ sipâh-ı safderun
Tâc u taht-ı devlet-i Yunan dil-i 'âşık gibi
Sine çak nahn-ı sem-i semend-i 'askerun (310)

Şeyh Rıza Talabanî kasidesinin son kısmında kendini Sultan Abdülhamid'e şu şekilde tanıtır:

Şefkat-i millet-nevâzun sorsa kimdir bu **Rıza**
Talebanî-i Abdurrahman-zâde mur-ı ahkarun
Mihr-i mâh oldıkça ruz u şeb tabân ola
Uc-ı burc-ı saltanatde âfitâb-ı manzarun (311).

Şeyh Rıza toplumsal sorunlara dikkat çeken, gördüğü olumsuz durumları şiirlerinde yeren ve irticalen söz söyleme ustası olduğu üzere, gördüğü olumlu durumlara karşı da şair duyarlılığıyla cevap veren bir şairdir. Bu durumun en iyi örneği yine Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir şiirinde görülür. Sultan Abdülhamid, Hz. Muhammed'in Kerkük'te bulunan seccadesinin daha iyi korunması için

Kerkük'te bir ev inşa ettirir. Bunun üzerine Şeyh Rıza, Sultan Abdülhamid'e bu evin yapım tarihini de ebced hesabıyla düşürdüğü bir 'teşekkür' kasidesi yazar:

Dolsun hemîşe ceb-i Hümayûn-ı Padişâh
Kim cûd "ma'na"yı "Hatem"i efsâne yaptılar
Seccade-i şerîfeye Abdülhamid Hân
Pek muntazam 'imâret-i şâhâne yaptılar
Merkez-i cihâne gelmedi mânendi ber felek
Her kâr yaptılarsa melûkâne yaptılar
Tarihi mutâbık vakı' dedi Rıza
"Seccade-i Peygamber" "içün" hâne yaptılar (312-313).

Bu kaside gerçekten Sultan'a bir teşekkür niteliği olabileceği gibi, 19. yüzyılda varlığından bahsedemezsek de, 'patronaj meselesi' bağlamında şair bu seccadeyi Sultan'a kaside yazmak için bir 'bahane' olarak da düşünmüş olabilir. Fakat Şeyh Rıza Talabanî'nin kişiliği ve Sultan'a yazdığı hicivleri göz önünde bulundurulduğunda bu kasidenin gerçekten bir 'patronaj ürünü'nden çok, 'sade' bir teşekkür-nâme olduğu açıktır. Çünkü aşağıda bahsi geçen hicivlerinde de göreceğimiz üzere Şeyh Rıza Talabanî merkezden uzak bir şair olarak Sultan Abdülhamid'i yakından tanımamıştır. Nitekim daha sonra İstanbul'a gelip İstanbul'daki sosyal-siyasal ortamı görünce Sultan'a medhiyeler yerine hicviyeler yazmaya başlamıştır.

İstanbul'a geldiğinde dönemin siyasal sisteminin rüşvet ile döndüğünü, merkezdeki insanların onun Kerkük'teyken düşündüğü gibi saltanatın gölgesi altında "şâd ve handân" değil, "mazlum" ve "giryân" olduklarını gören şairin hem Sultan Abdülhamid'e bakışı değişmiş hem de bunun sonucunda yazdığı şiirler 'övgü' den 'sövgü'ye dönüşmüştür:

Kalem aldım yazayım Şaha Şikâyet-nâme

Dehşet-i vakî'adan çatladı nevk-i hâme

...

İşi görmekte çobân akçe almakda cesur (310).

Aslında Şeyh Rıza, İstanbul'a gelmeden önce de Osmanlı'nın Kerkük ve Bağdat gibi merkezlere gönderdiği vali ve mutasarrıfları hicvetmiştir. Fakat o, Sultan'ın ve "Bab-ı 'Alî"nin böyle olabileceğini düşünememiş, 'sövgü'ye layık durumları ancak İstanbul'a geldiğinde müşahede edebilmiştir. Bu sebeple onun şiirinde artık "Bâb-ı 'Âlî", "Bâb-ı Süflâ"dır:

Bu enva'-ı fesâdun ba'isi zannetme vâlidir

Balık başdan kokar, darbu'l-mesel, ma'lûm-ı 'alîdir

...

Nisbeti yok 'Bâb-ı 'Âlî'den gelen vâlîde

Böyle bir bok vâlî ancak Bâb-ı Süflâdan gelir (314).

Şeyh Rıza bununla da kalmaz artık Sultan'ı hedef tahtasına oturtur ve keskin olan dilini ve kalemmini daha da keskinleştirir:

Düşmana karşı kedi, millete karşı aslan

La'netullah-i 'âl-î Hazret-i hâzâ Sultan (314).

Daha önce dostluklarından bahsettiğimiz Şeyh Rıza ile Namık Kemal'in Abdülhamid'i eleştiren paralel hicivleri mevcuttur. Bunda hangi şair diğerini etkilemiştir bilinmez ama bu etkinin ikisinin de şiirine yansıdığı gözlemlenebilir. Nitekim Namık Kemal, Sultan Abdülhamid için yazdığı bir kasidesinde Şeyh Rıza'nın kasidesini andıran ifadeler kullanır:

Bünyanı mülke verdi hakkıyla indirası

Abdulhamîd Hân'ın kanun-u bî-esası

Kahroldu dîn ü devlet devr-i şeametinde

Mülkü bitirdi gitti zulmiyle kahrolası
...
Fitrat yaratmamıştır bir böyle div-i azlem
İnsan idi babası şeytan mıdır anası?
Katillerin emiri, casusların zahiri
Bulgarların nasiri, Moskotların babası
Zaptetti gitti halkı ceyb-i hümayunundan
Birkaç çuval kömürle birkaç kuruş atası
Ya bu Yezid'e kalmak layık mı taht-ı Sultan
Osman'a ya Yezid'in var mıydı intiması?
Hiç gitmesin kolundan taunu Furs ü Kişmir
Hiç gitmesin yanından Hünd ü Acem vebâsı (Siret 9-10).

Şeyh Rıza'nın da bu paralelde Namık Kemal gibi "kanun-ı esasi" bağlamında Sultan'ı hicvetmeye 'kast' eder ve şair dostundan daha sert bir üslupla dönemin bütün sosyal aksaklıklarını özetler :

Bîçare 'adalet ki yıkılmışdı binâsı
Birden içine sıçdı Kanun-ı Esasî
...
Diyanet müzmahill, devlet bozuk, millet perişândır
Sebebi tahkîr-i dîn; te'sis-i kanun, terk-i Kur'ân'dır (314-5).

Şeyh Rıza Talabanî, sadece Sultan Abdülhamid'i ve dönemin siyasi şahsiyetlerini eleştirip yermez. Onun birçok şair (dostu) ile karşılıklı söyledikleri hicivleri *Dîwan'*ının bütün baskılarında sansürsüz bir şekilde korunmuştur. Üstelik şairler ile şiir üzerinden yaptığı diyalogları Sultan'a yazdığı kasideler kadar masum değil, küfür sınırlarını da aşan niteliktedir. Aslında Kürtçe'nin Soranî lehçesindeki edebiyatı üzerinde büyük etkisi olan Şeyh Rıza Talabanî bu anlamda Kürtçe hicvin

mimarı olarak nitelendirilebilir. Çünkü kendisinden sonra gelen Mela Ehmedê Nalbend gibi büyük şairlerin 'hiciv dili'nin daha çok sivrilmesinde Şeyh Rıza'nın rolü etkili olmuştur.

Hiciv yazan bütün şairler aşırı derecede zeki midirler bilinmez ama yine Sultan Abdülhamid için yazdığı bir Farsça şiirinde Şeyh Rıza'nın zekasının seviyesi açıkça görülür. Sultan için yazdığı ve şairi darağacının eşiğine götüren hicvinin bir iki noktasını silerek onu bir methiyeye çevirebilen Şeyh Rıza Talabanî, zekasını ve şiirdeki yeteneğini göstermiştir. Önce şairin Farsça (son mısrası Arapça) olan hicvini Türkçeye çevirerek görelim:

كاكى يك روز بميدانى همایون رهدهم
تا حمیدخان را بگویم ای حمیر المؤمنین
بعاتى تو در خلاف بعاتى یغمبر است
انت ما أرسلت الا زحمًا للعالمین

“Keşke bir gün Hümayun Meydanı'na varsaydım

Ta ki Hamîd Han'a “Ey Mü'mînlerin eşiği!” deseysen

Senin bi'setin Peygamber'in bi'setinin hilâfınadır

Çünkü sen mü'mînlere zahmet olarak gönderilmişsin!” (315)

Bu kasidenin Şeyh Rıza'nın Sultan Abdülhamid hakkında yazdığı son kasidesi olduğunu tahmin ediyoruz; çünkü şair bunu yazdığı Kerkük veya Bağdat'ta ikamet etmektedir. Dönemin Evkaf Bakanı kendisine, yazdığı bu şiirin hakikatini sormak ve eğer doğru ise kendisini idam etmek üzere çağırır. Bu iddia üzerine Şeyh Rıza şiirinde işaretlemiş olduğumuz kelimeleri bir iki küçük değişiklikle Evkaf Nazırına sunup şunu der:

“Ben “emîr'el-Muminîn - امیر المؤمنین - ve “Rahmeten-lî'l-âlemîn - رحمة للعالمین -” şeklinde yazdım. Ama biz kamıştan kalemle yazdığımız için bazen kalemin ucu kağıtta kalır ve

bundan dolayı “elif-آ” “hı-ح”ya dönüşebiliyor, bazen de mürekkep kalemin ucundan saçılır ve biz “r” yazmak isterken “r-ر” “z-z”ye dönüşür (Talebanî 2001: 316).

Böylelikle Şeyh Rıza kendisini idamdan kurtaran ‘tashihiyle’ hicviyeyi şu şekilde medhiyeye dönüştürmüştür:

كاكى يك روز بميدانى همایون ردهم

تا حمیدخان را بگویم ای امیر المؤمنین

بیعتی تو در وفا بیعتی یغمبر است

انت ما أرسلت الا رحمة للعالمین

“Keşke bir gün Hümayun Meydanı’na varsaydım

Ta ki Hamid Han’a “Ey Mü’minlerin emiri!” deseydim

Senin bi’setin Peygamber’in bi’setine uygundur

Çünkü sen mü’minlere rahmet olarak gönderilmişsin!” (315)

Sonuç olarak Şeyh Rıza Talabanî de gerek kendinden önceki gerekse döneminin birçok şairi gibi hicvi ve övgüyü şiir sanatının bir gereği olarak düşünmüştür. Çünkü onun şiir anlayışında “söylenmesi gereken söylenmelidir” ve şairin işi sadece ‘sözü’nü söylemesi’dir. Şairin sözünün muhatabından çok şairin sözü önemlidir. Bunun en iyi göstergesi, şairin kendisini de bu hicvin ya da sanat anlayışının içine çekmesidir: Şeyh Rıza yukarıdaki şiirini Evkaf Nazırının nezaretinde değiştirdikten sonra idamdan kurtulur ama daha sonra maaşı kesilir ve geri geldiğinde dostları ona sorar: “Ne yaptın?” O da şöyle cevap verir: ‘-let’i eklediler bana. “Reza” idim oldum “Reza-let!” (Talebanî 315).

Kaynakça:

Bayrak, Mehmet. (2004). *Kürdoloji Belgeleri II*. Ankara: Özge Yayınları.

Hacî Qadirê Koyî. (2004). *Dîwan*. Stockholm: Nefel Yayınları.

Siret, Hüseyin; Namık Kemal. (1942). *İki Kaside: Sultan Hamid ve Enver Paşa Hakkında*.
İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.

Talebanî, Mukerrem. (2001). *Şêx Rizayê Talebanî*. Erbil: Aras Yayınları.

Temo, Selim. (2007). *Kürt Şiiri Antolojisi*. (cilt 2). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Zeki Beg, Muhammed Emin. (2010). *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*. İstanbul: Nûbihar
Yayınları.